

Olsztyn, 20.04.2017

dr hab. Joanna Ostouch-Kamińska, prof. UWM
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Nauk Społecznych

R e c e n z j a
rozprawy doktorskiej magister Ewy Kos
pt. „Warunki uczestnictwa społecznego w doświadczeniach biograficznych kobiet
odnoszących sukcesy zawodowe” (ss. 269),
przygotowanej pod kierunkiem prof. nadzw. dr hab. Danuty Urbaniak-Zajęc,
dla Rady Wydziału Nauk o Wychowaniu
Uniwersytetu Łódzkiego

Uwagi ogólne

Magister Ewa Kos w swojej rozprawie podjęła problematykę warunków „uczestnictwa społecznego kobiet, które odniosły sukces zawodowy mierzony obiektywnymi kryteriami” (s. 8), odzwieczających się w ich doświadczeniach biograficznych. Jak pokazują dane z badań prowadzonych w różnych krajach, w tym w Polsce, badań o różnym zasięgu i dotyczących różnych aspektów funkcjonowania współczesnych kobiet, sukces zawodowy, zwłaszcza ten uznawany powszechnie za spektakularny, wciąż jest dostępny niewielkiej liczbie kobiet. Powodów i konsekwencji tej sytuacji jest wiele – można ich poszukiwać w specyfice i strukturze rynku pracy, który oprócz przestrzeni alokacji środków jest także instytucją o charakterze społecznym, transmitującą stereotypy i uprzedzenia; można ich poszukiwać w specyficznej kulturze, w której kobietom i mężczyznom przydzielone są odmienne miejsca; wreszcie można ich poszukiwać w indywidualnych doświadczeniach biograficznych kobiet, które oprócz kontekstów indywidualnych związanych z osobowością poszczególnych kobiet oraz ich doświadczeniami socjalizacyjnymi, stanowią wypadkową wspomnianych wcześniej czynników. Ten ostatni wymiar – indywidualny, stał się podstawą do analizy światów życia współczesnych kobiet w recenzowanej pracy. Wybór ten traktuję z uznaniem, również z powodu kontekstu przeprowadzonych analiz, wyznaczonego sukcesami aktywnych życiowo kobiet, a nie, jak to często bywa w badaniach nad grupami doświadczającymi konsekwencji

nierówności społecznych i dyskryminacji, źródłami, przebiegiem i skutkami doświadczania „opresji społecznej”.

Drugim wartościowym w mojej ocenie aspektem rozprawy jest sposób badania problematyki sukcesów będących efektem aktywności życiowej kobiet. Wybór jakościowej perspektywy badawczej umożliwił Doktorantce dociekanie odpowiedzi na pytania o to, *jak* doświadczany jest sukces w życiu współczesnych kobiet poprzez rekonstrukcję obszarów, warunków i form ich uczestnictwa społecznego, znacząco wzbogacając przy tym wiedzę bardziej powszechną, a związaną głównie z rozmiarami czy przyczynami tego zjawiska (lub jego braku). Przy wyborze tej perspektywy badawczej Doktorantka podjęła próbę dotarcia do „milczącej wiedzy badanych”, jak to ujmują P. Atkinson i S. Delamont, analizowane zjawisko przedstawiając z jednostkowej perspektywy osób w nie uwikłanych.

Ocena formalnej strony pracy

Rozprawa liczy 255 stron (269 wraz bibliografią oraz spisem tabel i rysunków), ma rozbudowaną strukturę i składa się ze wstępu oraz trzech głównych części poświęconych kolejno przeglądowi wybranych koncepcji stanowiących teoretyczne tło prowadzonych analiz, rekonstrukcji metodologicznych podstaw badań własnych wraz z omówieniem źródeł przyjętej perspektywy badawczej, oraz części empirycznej, w której zaprezentowano wyniki przeprowadzonych analiz. Całość zamykają konkluzje, trzynastostronicowa bibliografia oraz spis tabel i rysunków.

Do pierwszej części rozprawy zaliczyć można rozdział pierwszy, w którym Doktorantka dokonała rekonstrukcji problematyki sytuacji zawodowej i życiowej kobiet w dyskursie nauk społecznych w dwóch dominujących ujęciach:

1. „problemowym”, dotyczącym przebiegu karier zawodowych kobiet oraz ich sukcesów życiowych, a także rodzinnych uwarunkowań aktywności zawodowej kobiet,
2. „metodologicznym”, związanym z typem badań nad problematyką aktywności zawodowej kobiet, wyznaczonym miejscem teorii w przedstawianych badaniach.

Część druga, składająca się z dwóch rozdziałów, to szczegółowy opis przyjętych założeń badawczych i procesu badań, w której Doktorantka, zgodnie z zasadami przygotowywania projektu badawczego, określiła przyjętą przez siebie perspektywę teoretyczną i badawczą, metodę badań, cel i przedmiot badań, problemy badawcze, kryteria i metodę doboru osób badanych; dokonała również charakterystyki organizacji i przebiegu badań, oraz prezentacji

toku postępowania interpretacyjnego. W trzeciej części pracy, zawierającej dwa rozbudowane rozdziały, magister Ewa Kos przedstawiła wyniki dokonanych analiz, swoją narrację konstruując wokół wyodrębnionych przez siebie problemów szczegółowych i w przyjętych ramach teoretycznych, z oryginalnym w moim przekonaniu przedstawieniem kluczowych przypadków – rekonstrukcji wybranych biografii rozmówczyń. Na uwagę zasługuje ostatni fragment rozprawy – jej zakończenie, będące nie tylko podsumowaniem wyników badań i uwypukleniem najważniejszych wniosków, ale dojrzałym dyskursem, w którym Autorka ukazuje znaczenie swoich badań w rozwoju i socjalizacji dziewcząt, a także w procesie uczenia się dorosłych kobiet, co uwypukla pedagogiczny charakter przeprowadzonych analiz.

Ocena formalnej strony pracy jest pozytywna. Oto powody tej oceny: konstrukcja wyводу Doktorantki jest przejrzysta i spójna, z widoczną logiką, a przytaczane tezy poparte są rzeczową argumentacją. Tekst rozprawy ma charakter interdyscyplinarny, zawierający systematyczną rekonstrukcję jasno określonego pola problemowego. Język rozprawy jest komunikatywny. Niewątpliwie jest to akademicki dyskurs na wysokim poziomie. Praca jest napisana bardzo kompetentnie, w odniesieniu do adekwatnej do problemu literatury. Należy jednak w tym miejscu zaznaczyć, że choć literatura ta jest adekwatna do problemu, to mogłaby być bardziej aktualna i reprezentatywna, zwłaszcza w pierwszej części rozprawy – dotkliwie brakuje tu rekonstrukcji badań i analiz prowadzonych np. przez S. Bem nad androgynią psychiczną i sukcesem, które wydają się niezwykle ważne przy interpretacji wyników badań Doktorantki, a które widoczne są a odwołaniach, a właściwie wątpliwościach Autorki jedynie szcątkowo w ostatniej części pracy (s. 194), A. Titkow, B. Budrowskiej i D. Duch-Krzysztosek nad nieodpłatną pracą kobiet, E. Oleksy i zespołu europejskich badaczy nad karierami naukowymi kobiet, H. Palskiej nad ludźmi sukcesu i ich biografiami, czy A. Gromkowskiej-Melosik nad nierównościami społecznymi i edukacyjnymi znajdującymi odzwierciedlenie w karierach kobiet (choć opracowania autorki są uwzględnione w bibliografii). Wrażenie dotyczące doboru literatury (a więc i możliwości refleksji nad najnowszymi i/lub kluczowymi dla podjętej problematyki wynikami badań) znacząco poprawa się, gdy przejdziemy do lektury kolejnej części rozprawy, poświęconej opisowi założeń teoretycznych i metodologicznych projektu. Tu wyraźnie zaznacza się erudycja Autorki i swoboda w poruszaniu się w obrębie przywoływanych koncepcji.

Podsumowując ocenę formalnej strony rozprawy doktorskiej magister Ewy Kos uznaję, iż spełnia ona kryteria przyjęte dla tego typu prac przygotowywanych w celu uzyskania awansu na pierwszy stopień naukowy.

Ocena merytorycznej strony pracy

Dokonując oceny merytorycznej rozprawy, chciałabym podkreślić, że Doktorantka, dokonując rekonstrukcji i analizy poszczególnych wątków problemowych, dyskutuje z przywoływanymi koncepcjami i nie ogranicza się jedynie do ich opisu. Za najbardziej wartościowe uznaję odniesienia do dwóch wyraźnie zarysowanych kontekstów analiz. Pierwszy z nich to kontekst wyznaczony kategorią „zmiany” w rozumieniu P. Sztompki, której konsekwencji na przełomie dwudziestego i dwudziestego pierwszego wieku doświadcza badana przez Doktorantkę grupa. Owa zmiana dotyczy zarówno kontekstu globalizacji życia i kultury, jak również ma związek z transformacją ustrojową oraz z przełomem kulturowym w Polsce, z dynamicznymi przeobrażeniami gospodarczymi, politycznymi i społecznymi, jakich doświadcza polskie społeczeństwo, przede wszystkim zaś przeobrażeniami życia współczesnych kobiet. W moim odczytaniu drugi kontekst rozważań Autorki związany jest z kształtowaniem tożsamości współczesnych kobiet w Polsce w sytuacji wykraczania poza stereotypowe role przypisane kobiecie przez dominującą kulturę, które oprócz tego, że przebiega w określonym kontekście socjo-kulturowym, związane jest również ze specyficznymi, charakterystycznymi dla poszczególnych jego etapów doświadczeniami i konfliktami. Ten drugi kontekst jest dużo bardziej przez Doktorantkę rozbudowany.

Pierwszą część rozprawy odbieram jako jedynie wstęp do szerokich analiz, które zawarte są w dalszej jej części. Ocenę tę uzasadniam nie tyle odnosząc się do jej objętości, co do charakteru przeprowadzonych analiz. Otóż czytając pracę ma się wrażenie, iż stanowi on luźno powiązane ze sobą wątki, które niejako „doklejono” do pracy. Wnioski są powierzchowne, a formułowane przez Autorkę wątpliwości czy przypuszczenia (np. s. 21, 28, 29, 34, 36) w rzeczywistości są już wyjaśnione w innych publikacjach, do których Autorka nie dotarła i/lub nie uwzględniła w pracy. O brakach w rekonstrukcji najnowszych badań dotyczących analizowanej przez Doktorantkę problematyki już wspominałam przy ocenie formalnej strony pracy, w tym miejscu zwrócę uwagę na inny wymiar tego faktu – trudno jest poddać wnikliwej ocenie ulotne i niezwykle podatne na zmiany fenomeny społeczne, jak wymiary sukcesu współczesnych kobiet, gdy logikę swej narracji opieramy na wynikach badań

sprzed wielu lat (np. s. 20, 28, 29), na wrywkowych danych, bądź zestawiając dane o charakterze „reprezentatywnym” z danymi typowymi dla określonych przypadków, i to tylko w wąskim kontekście, jak to ma miejsce np. w przypadku analiz dotyczących lęku przed sukcesem (s. 21). Kolejna moja wątpliwość dotyczy zasadności brzmienia tytułu podrozdziału 1.3, z którego dowiadujemy się, iż oto Doktorantka zamierza poddać analizie różne podejścia badawcze w badaniach nad kobietami. W rzeczywistości jest to rekonstrukcja kolejnych wyników badań np. dotyczących komponentów stereotypów płci (s. 31 i nast.). Trudno tu więc przyznać, iż treść podrozdziału odpowiada jego tytułowi.

Podsumowując ocenę pierwszego, dotyczącego problematyki pracy rozdziału, trudno jasno wywnioskować, co Doktorantka chciała przekazać, rekonstruując wybrane przez siebie wyniki badań i koncepcje. Przy publikacji pracy, do czego gorąco zachęcam, a co umotywuję w dalszej części recenzji, ta część pracy będzie wymagała gruntownego namysłu i przebudowy. Przy poprawkach warto również zwrócić uwagę, że cytowany kilkakrotnie w tym rozdziale H. Olesen (s. 24 i nast.) to Henning Olesen, duński andragog, a nie „autorka”, do którego zresztą Doktorantka w dalszej części pracy ponownie się odwołuje, już prawidłowo odczytując płeć autora.

To niekorzystne pierwsze wrażenie zupełnie mija, gdy przejdziemy do lektury dalszych części rozprawy mgr Ewy Kos. Część druga to charakterystyka przyjętej przez Doktorantkę perspektywy teoretycznej i metodologicznej. I tak przedmiotem badań Doktorantka czyni „warunki uczestnictwa społecznego kobiet, które odniosły sukces zawodowy mierzony obiektywnymi kryteriami, odzwierciedlające się w ich doświadczeniach biograficznych” (s. 70), natomiast ich celem, zgodnie z określonym przez Autorkę charakterem podjętych badań – eksploracyjnym, „rekonstrukcja obszarów, warunków i form uczestnictwa społecznego badanych kobiet” oraz „poszukiwanie związków, jakie zachodzą pomiędzy obiektywnie widzianym sukcesem zawodowym a innymi aspektami życia, czyli identyfikacja czynników, które w perspektywie biograficznej mogły sprzyjać karierze zawodowej” (s. 72) badanych kobiet. Warto zaznaczyć, że Doktorantka sukces zawodowy traktuje jako „wskaźnik aktywnej postawy życiowej, która bardziej sprzyja wywoływaniu intencjonalnej zmiany, niż dostosowywaniu się do zastanych warunków” (s. 70). Takie ujęcie sukcesu zawodowego zostało przez Autorkę ugruntowane w przyjętej przez Nią dla potrzeb rekonstrukcji wymiarów uwarunkowań aktywności badanych koncepcji uczestnictwa społecznego autorstwa J.

Piekarskiego (s. 40 i nast.), co uważam za niezwykle trafny wybór, dający możliwość zrealizowania założonego celu badań.

Tak postawiony cel badań mgr Ewa Kos zrealizowała dzięki zastosowaniu biograficznej perspektywy badawczej (s. 39), sytuowanej w nurcie badań jakościowych, z wykorzystaniem metody wywiadu narracyjnego F. Schützego (s. 48, 54 i nast.), przeprowadzonego z ośmioma kobietami. W ten sposób rozwiązała również określone w pracy problemy badawcze dotyczące środowiska rodzinnego i szkolnego rozmówczyń, rozwoju zawodowego i uwarunkowań sukcesu badanych, wyborów dokonywanych przez rozmówczynie w sytuacjach zmieniających się warunków zewnętrznych, również w kontekście przemian ustrojowych i społeczno-kulturowych, a także oceny własnego życia przez rozmówczynie w odniesieniu do osiągniętego sukcesu zawodowego (s. 75 i nast.).

Część metodologiczna rozprawy jest, jak na projekt doktorski, niezwykle rozbudowana, bo liczy aż 56 stron. Podkreślam objętość tego rozdziału, bo bardzo rzadko zdarza się, by Kandydatka do rozpoczęcia swojej samodzielnej drogi naukowej w tak dojrzały sposób, i tak wielowątkowo prezentowała swoje ugruntowanie teoretyczno-metodologiczne, ukazujące Jej głębokie rozumienie realizowanego projektu. Po lekturze tego fragmentu rozprawy jestem przekonana, że Pani Ewa Kos wie co robi, dlaczego to robi, jak to robi i dokąd zmierza. Widać to zwłaszcza przy prezentacji sposobu wyprowadzania pojęć uwrażliwiających (s. 38 i nast.) i przypisywaniu roli teorii w badaniach, co M. Malewski czyni ważnym etapem projektowania badań i nabywania „świadomości” metodologicznej, charakterystyce doboru próby (s. 79 i nast.), co w badaniach jakościowych jest jednym z ważniejszych etapów procesu badań, czy prezentacji toku postępowania interpretacyjnego (s. 84 i nast.). Nie mam żadnej wątpliwości, że projekt badawczy magister Ewy Kos jest dogłębnie przemyślany, wzorcowo skonstruowany i zaprezentowany. Z pewnością, co powtórzę jeszcze raz, należy docenić głęboką refleksyjność Doktorantki nad epistemologiczno-metodologicznym kontekstem analiz własnych oraz podkreślić trafność dokonywanych przez nią zabiegów koncepcyjnych, poprzedzających sam proces badawczy.

Tym stwierdzeniem przechodzę do oceny ostatniego fragmentu rozprawy poświęconego analizie i interpretacji wyników badań własnych. Oceniając zakres i jakość zgromadzonych danych, zauważam szczególną kompetencję Badaczki, pozwalającą Jej na prowadzenie obszernych wywiadów, w których, dzięki nawiązaniu interakcji opartej na zaufaniu rozmówców/czyń, pozyskała dane o często intymnym i „wrażliwym” charakterze.

Niezwykle obszerny materiał uzyskany w toku badań został zaprezentowany w (umownie przeze mnie określonej) trzeciej części pracy, składającej się z dwóch rozdziałów. Obrazuje ona nie tylko znaczenia przypisywane przez badane sukcesowi zawodowemu, poszczególnym zdarzeniom go poprzedzającym, ukazane w perspektywie biografii rozmówczyń, oraz kluczowym doświadczeniom, ale oddaje pełną złożoność spluralizowanych doświadczeń współczesnych kobiet.

Tę część rozprawy uważam za najbardziej wartościową, stanowiącą cenny wkład w rozwój wiedzy dotyczącej istoty zmian dokonujących się w życiu współczesnych kobiet oraz znaczenia wyborów przez nie dokonywanych. Niewątpliwe walory tej części rozprawy to ukazanie w analizach wszystkich wcześniej opisanych kontekstów i obszarów problemowych, oraz sprawne posługiwanie się językiem teorii, która nie jest w pracy ozdobnikiem czy erudycyjnym popisem, ale staje się narzędziem, sposobem myślenia Autorki, co widać również w ostatnim fragmencie pracy, stanowiącym wnioski z przeprowadzonych badań. I to właśnie wysoki poziom warsztatu badawczego mgr Ewy Kos, znacznie wykraczający poza wymogi stawiane pracom doktorskim, a także pisarskiego stanowi podstawę do sformułowania przeze mnie wniosku o należne jego uznanie np. w postaci publikacji rozprawy (po uwzględnieniu sugerowanych wcześniej poprawek).

Doktorantce udało się uchwycić codzienne doświadczenia rozmówczyń związane ze zmianami społeczno-ustrojowymi w Polsce, procesem wychowania i socjalizacji do roli płciowej, relacjami z matką i ojcem i ich znaczeniem w kształtowaniu tożsamości narratorek, edukacją formalną i nieformalną, niełatwo poddającą się eksploracjom, i wreszcie aktywnościami podejmowanymi w przestrzeni życia zawodowego. Tym samym rozprawa wpisuje się w dyskurs feminologiczny o potencjale emancypacyjnym, rozwijany w polskich naukach społecznych, w tym w pedagogice, w ostatniej dekadzie. Analizowane przez Autorkę narracje ujawniają, zgodnie z założonym celem badań, warunki uczestnictwa społecznego kobiet, drogę socjalizacji relacyjnej wykraczającej poza stereotypowe schematy z ważną rolą matki jako kluczowego wzorca do identyfikacji, wreszcie proces uczenia się dorosłych kobiet osadzony w kontekście społeczno-kulturowym, a związany z refleksyjnością jako nieustanną analizą okoliczności własnego życia, prowadzącą do redefinicji i reinterpretacji doświadczanych działań, a w konsekwencji transformacji perspektywy myślenia, co uwypukla Doktorantka w zakończeniu. Uzyskane wyniki stanowią w pewnym sensie „przepis” na osiągnięcie sukcesu przez kobiety w kulturze, w której wciąż dominują stereotypowe wzorce

kobiecości (i męskości), pozostające w sprzeczności z aktywnością kobiet w sferze społeczno-zawodowej. Stanowią także przykład doskonałego uchwycenia codziennych doświadczeń w ramy pojęciowe nauk społecznych.

Konkluzja

W ostatecznej konkluzji stwierdzam, że rozprawa doktorska magister Ewy Kos pt. „Warunki uczestnictwa społecznego w doświadczeniach biograficznych kobiet odnoszących sukcesy zawodowe” spełnia wszystkie Ustawowe wymagania stawiane pracy doktorskiej (zarówno pod względem merytorycznym, jak i formalnym). Jest to twórcze dzieło, które stanowi niezaprzeczalny wkład Autorki w nasze myślenie o podjętym przez Nią problemie badawczym. Stawiam zatem wniosek o dopuszczenie Pani Ewy Kos do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Joanna Ostouch-Kamińska